

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Ю. Грошевий, академік АПрН України

Кримінально-процесуальні аспекти «малої судової реформи»

Зміцнення української державності припускає вирішення таких основних завдань: оптимізація державного устрою країни; поліпшення системи управління, створення дійсно незалежної судової влади, що на практиці означає реалізацію принципу поділу влад, без якого неможливо побудувати правову державу. При цьому як обов'язкова умова виступає також співробітництво всіх трьох гілок влади з громадянським суспільством, участь його представників у функціонуванні державних інститутів і в контролі за захистом та забезпеченням прав і свобод громадян.

Конституція України проголосила права і свободи людини найвищою соціальною цінністю і поклала на державу обов'язок щодо їх додержання і захисту. Судовий захист може стати ефективним за умови доступності і самостійності судової влади, ефективності діяльності органів досудового слідства і судового контролю за дотриманням законності в їх кримінально-процесуальній діяльності. Дослідження цих проблем у контексті гарантій прав і свобод громадян мають актуальне значення і тому, що нормативна (процесуальна) база, на основі якої функціонують органи досудового слідства і суд, повинна як відповідати реальному додержанню прав і свобод людини, так і достатньою мірою сприяти повному розкриттю злочинів і здійсненню справедливого правосуддя.

Тому проблеми «малої судової реформи» вирішуються шляхом прийняття Верховною Радою України 21 червня 2001 р. низки законів, якими внесено істотні зміни і доповнення до чинного процесуального законодавства, а також законів «Про судоустрій України», «Про статус суддів», «Про органи судового

самоврядування», «Про прокуратуру України», справедливо віднесених рейтингом «Юридичного вісника України» — 2001 рік до числа актуальних проблем теорії та практики юридичної науки, зокрема, науки кримінального процесу¹.

Законами від 21 червня і 12 липня 2001 р. Верховна Рада України внесла до Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) істотні зміни, обумовлені вимогами «Перехідних положень» Конституції України про приведення процесуального законодавства у відповідність до Конституції України, міжнародних актів, ратифікованих Верховною Радою України, а також у відповідність до нового Кримінального кодексу України.

Позитивно оцінюючи ці зміни і доповнення чинного КПК, у рамках цієї статті торкнемося лише деяких питань неповноти внесених змін і невдалості низки законодавчих новел.

Загальновідомо, що організована злочинність давно переступила національні кордони і являє собою серйозну загрозу для світового співтовариства.

Яскравим прикладом для ілюстрації світового ринку можна вважати незаконний обіг у багатьох країнах наркотиків, що стали світовим товаром. Саме цей злочинний бізнес слід визнати основним у кримінальній діяльності транснаціональних злочинних організацій.

Будучи однією з найбільш поширених у всьому світі, незаконна діяльність злочинних транснаціональних організацій щодо поширення наркотиків за допомогою зазначених співтовариств перетворилася на гігантську індустрію з окремими стадіями виробництва наркотиків і реалізації їх на оптовому і роздрібному ринках. Індустрія наркобізнесу, що приносить багатомільярдні річні доларові доходи, у свою чергу сприяє ще більшому розвитку і фінансовому зміцненню транснаціональних злочинних організацій. Крім того, частина цих доходів є головним засобом підкупу чиновників у державному апараті з метою забезпечення безпечних умов для діяльності транснаціональних злочинних співтовариств у місцях їх перебування.

Більш того, незаконний обіг наркотиків, що має в останні роки стійку тенденцію до зростання, становить сьогодні одну з найбільш складних самостійних проблем, що стоять перед Україною. Специфіка геополітичного положення України, недо-

¹ Див.: Юридичний вісник України. — 2001. — № 52.

сконалість чинного законодавства, труднощі в організації та забезпеченні митного і прикордонного контролю дозволяють іноземним наркогрупам не тільки легалізувати в Україні великі капітали, а й упродовжуватися в економіку країни, використовувати злочинні доходи для підкупу представників органів державної влади.

З цим видом злочинного бізнесу тісно пов'язаний незаконний обіг зброї. Тут необхідно відзначити, що на відміну від незаконного обігу зброї усередині держави, що ускладнює кримінальну обстановку лише в цій державі, небезпечність такого обігу зброї, що здійснюється транснаціональними організованими злочинними організаціями на територіях декількох держав, багаторазово збільшується, оскільки цей процес загрожує правопорядку не однієї країни світу, вносить свій кривавий (і чималий) внесок у політичні безпорядки, перевороти, загострення міжетнічних і міждержавних конфліктів.

До поширених видів злочинної діяльності транснаціональних організованих злочинних груп слід віднести крадіжку і контрабанду автомобілів.

З порнобізнесом досить тісно стикається торгівля жінками і дітьми. До цього виду злочинної діяльності приєднуються незаконна міграція, торгівля придатними для пересадки органами людського тіла. Зазначені злочини теж включені до сфери інтересів транснаціональних злочинних співтовариств. Виділяються транснаціональні злочинні організації, що діють у країнах СНД.

Чималу частку транснаціональної організованої злочинної діяльності займають розкрадання коштів із застосуванням комп'ютерної техніки, системи Інтернет. Досягнення комп'ютерної техніки використовуються й в інших діяннях, наприклад, для торгівлі українськими немовлятами, інформація щодо яких відразу ж після їх народження з'являється в Інтернеті. Економічні втрати від таких злочинів, вчинюваних транснаціональними злочинними організаціями, щорічно обчислюються мільйонами доларів. За окремими даними, уже сьогодні збиток, що завдається так званими «комп'ютерними злочинами», можна порівняти з перевагами, одержуваними від упродовження сучасних комп'ютерних технологій, не кажучи вже про моральні втрати.

Розуміння міжнародним співтовариством ситуації, що склалася, як справедливо зазначається в літературі, призвело до

того, що Генеральна Асамблея ООН на своїй 53-й сесії в 1998 р. прийняла рішення про необхідність якнайшвидшої підготовки Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яка б містила положення про встановлення кримінальної відповідальності за створення організованої злочинної організації, за «відмивання» злочинних доходів і передбачала надання міждержавної правової допомоги в боротьбі з транснаціональною злочинністю.

Відповідно було прийнято рішення створити Спеціальний комітет для розробки цієї Конвенції та інших документів, що стосуються боротьби з незаконним обігом зброї та торгівлею людьми з метою сексуальної експлуатації.

У підготовці цієї Конвенції взяли участь делегації понад 100 країн, що мали намір здійснити реалізацію її положень у боротьбі з транснаціональною злочинністю.

В результаті активної роботи членів Спеціального комітету Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності була підготовлена і прийнята на політичній конференції високого рівня в Палермо (Італія) 12 грудня 2000 р.¹

У цьому найважливішому міжнародно-правовому документі передбачено конкретні заходи для боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, з «відмиванням» грошей і корупцією. Водночас у плані уніфікації кримінальних законодавств країн-учасниць цієї Конвенції щодо порушених у ній питань тлумачаться використовувані в тексті Конвенції основні поняття, що рекомендуються для однакового розуміння. Так, у Конвенції сформульовано поняття організованої злочинної групи (більш ударне, ніж у нашому Кримінальному кодексі); містяться визначення її окремих понятійних елементів, арешту, виїмки, конфіскації, контрольованого постачання тощо. Відповідно розкривається і поняття злочину, що носить транснаціональний характер. Зокрема, таким він вважається, якщо: а) вчинений в більш ніж одній державі; б) вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки і планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; в) вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка

¹ Аналіз Конвенції здійснено за її повним текстом, опублікованим у додатку до книги В. С. Овчинського «XXI век против мафии. Криминальная глобализация и Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности» (М., 2001. – С. 51–106).

здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі; г) вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі.

Однак головним є те, що в зазначеній Конвенції докладно викладені різні форми міжнародно-правового співробітництва в боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю, «відмиванням» коштів і корупцією. При цьому регламентуються такі процедури: координація в сфері кримінального провадження у справах, що підпадають під дію цієї Конвенції; конфіскація та арешт доходів, отриманих від злочинів; видача осіб, наближених до організованої злочинної діяльності; захист свідків від ймовірної помсти або залякування з боку злочинців; надання допомоги потерпілим і організація їх захисту.

Взаємна правова допомога відповідно до цієї Конвенції може надаватися у разі, якщо необхідно: 1) одержати показання свідків або заяви від окремих осіб; 2) вручити судові документи; 3) зробити обшук, виїмку або арешт; 4) провести огляд об'єктів і ділянок місцевості; 5) надати або одержати інформацію, речові докази і висновки експертів; 6) надати або одержати оригінали або засвідчені копії відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи; 7) виявити або відстежити доходи від злочинів, здобуте злочинним шляхом майно, засоби вчинення злочинів або інші предмети, що мають доказове значення; 8) сприяти добровільному з'явленню відповідних осіб до органів запитуючої держави-учасника.

Крім того, відповідно до Конвенції може бути надано допомогу будь-якого іншого виду, якщо вона не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної держави-учасника.

Передбачено і можливість створення в державах-учасниках на основі двосторонніх або багатосторонніх угод спеціальних органів для проведення спільних розслідувань і застосування спеціальних методів розслідування (з використанням контрольованих постачань електронного та іншого способів спостереження, агентурних операцій та ін.).

З метою практичної реалізації цієї Конвенції державам-учасникам рекомендується укладати двосторонні або багатосторонні угоди (домовленості) про безпосереднє співробітництво між їх правоохоронними органами. Разом з тим за відсутності таких угод (домовленостей) між зацікавленими державами-учасниками ос-

танні можуть розглядати зазначену Конвенцію як основу для взаємного співробітництва між правоохоронними органами в розслідуванні злочинів, передбачених цим міжнародно-правовим актом.

Взаємодію з західними європейськими країнами в боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю Україна здійснює поки що в рамках Європейської конвенції «Про взаємну правову допомогу по кримінальних справах», прийнятої в Страсбурзі ще в 1959 р. Україна приєдналася до неї. Ця конвенція теж дозволяє вирішувати багато завдань у спільній боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю. Разом з тим слід звернути увагу на те, що відповідно до цього акта передача доручень і клопотань про надання правової допомоги по кримінальних справах, як правило, повинна йти по лінії міністерств юстиції взаємодіючих сторін.

У цій статті немає необхідності зупинитися на інших міжнародних актах у сфері боротьби зі злочинністю, ратифікованих Верховною Радою України.

Викладене дає змогу дійти висновку про те, що в КПК повинна міститися окрема глава, що регулює загальнопроцесуальні положення про виконання на території України вимог міжнародних конвенцій, до яких приєдналася Україна, у тому числі щодо видачі осіб, які вчинили злочини¹, як іншою державою, так і органами міжнародної кримінальної юрисдикції. У цій главі доцільно сформулювати правила допустимості доказів відповідно до вимог іноземного кримінально-процесуального законодавства.

Згідно зі ст. 46 «Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання» розділу II «Європейський суд з прав людини» Конвенції про захист прав і основних свобод людини держави, які ратифікують цю Конвенцію, зобов'язані «виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, у якій вони є сторонами». Отже, якщо Україна є стороною при розгляді справи в Європейському суді з прав людини, то рішення цього суду є обов'язковим і для національних судів. Отже, рішення Європейського суду з прав людини є джерелом кримінально-процесуального права з питань, пов'язаних з тлумаченням положень Конвенції

¹ Див.: Лукашук И. И., Наумов А. В. Выдача обвиняемых и осужденных в международном уголовном праве. — М., 1998.

про захист прав і основних свобод щодо відповідності законодавства, на підставах якого національним судом вирішена відповідна кримінальна справа, вимогам вказаної Конвенції.

Прецедентний характер рішень, винесених Європейським судом з прав людини, впливає на національні правові системи європейських країн. За 50 років його роботи держави — учасники страсбурзького контрольного механізму близько 300 разів вдавалися до так званих «заходів загального характеру», вносячи за підсумками розгляду скарг у Європейському суді або Європейській комісії з прав людини відповідні корективи до свого законодавства і правозастосовної практики¹.

Виходячи з цього, доцільно включити до нового КПК розділ, що регулював би механізм перегляду судових вироків національних судів у зв'язку з рішеннями Європейського суду з прав людини, у яких Україна виступає як сторона.

У резолюціях комітету міністрів Ради Європи № R (2000) містяться рекомендації щодо перегляду і поновлення провадження у справі на національному рівні в зв'язку з рішеннями Європейського суду.

У рекомендаціях, зокрема, йдеться про те, що «не дивлячись на те що Конвенція не містить положень, які зобов'язують Договірні Сторони передбачати у внутрішньому праві можливості для перегляду справ і поновлення провадження у справі, наявність таких можливостей була за певних обставин надзвичайно важливою, а в деяких справах дійсно єдиним засобом досягнення *restitutio in integrum*. Усе більша кількість держав приймає спеціальне законодавство, яке забезпечує можливість перегляду справ і поновлення провадження у справі. В інших державах така можливість з'явилася в результаті діяльності судів або національних органів влади в рамках існуючого права».

Комітет міністерств закликає всі Договірні Сторони переконатися, що в їх національних правових системах існують необхідні можливості для досягнення, наскільки це можливо,

¹ Див.: *Марк Дженис, Річард Кей, Ентоні Бредлі*. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / Пер. з англ. — К., 1997; *Донно Гомьен, Давид Харрис, Лео Звасек*. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Пер. с англ. — М., 1998; *Європейський суд з прав людини: рішення щодо України*. — К., 2001, а також збірники перекладів рішень Європейського суду з прав людини (Львівська лабораторія з прав людини АПРН України).

restitutio in integrum, і особливо забезпечити відповідні можливості для перегляду справ, включаючи і поновлення провадження у справі.

У судовій рекомендації особливо підкреслюється, що термін «перегляд» використовується як загальний термін. Термін «поновлення провадження у справі» означає поновлення судового розгляду як характерний засіб перегляду справи.

У цьому зв'язку, а також враховуючи триваючі дискусії про реформування українського кримінального процесу, становлять інтерес кроки, зроблені Францією на підставі рекомендацій, що містяться в рішенні Європейського суду з прав людини у справі Хаккара¹.

Законом Франції № 2000-516 від 15 червня 2000 р. «Про захист презумпції невинності і прав потерпілих» 16 червня 2000 р. Кримінально-процесуальний кодекс доповнено главою «Про повторний розгляд рішень щодо кримінальних справ після винесення рішення Європейським судом з прав людини».

Стаття 626¹ Кримінально-процесуального кодексу передбачає, що «перегляд остаточного рішення по кримінальній справі може бути здійснено на прохання будь-якої особи, визнаної винною у правопорушенні, коли з рішення, винесеного Європейським судом з прав людини, випливає, що вона була засуджена в порушення положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод або протоколів до неї, і коли встановлене порушення внаслідок свого характеру і тяжкості заподіяння засудженій особі шкоди, яку не можна було відшкодувати «шляхом справедливої компенсації», присуджуваної відповідно до статті 41 Конвенції».

Статтями 626²–626⁷ передбачено створення ради з повторного розгляду справ, що складається з суддів касаційного суду, і встановлено порядок роботи цієї ради.

Статтею 626³ встановлено, що «рада або сам касаційний суд можуть призупинити виконання вироку на будь-якій стадії повторного розгляду справи».

І, нарешті, тимчасовими положеннями закону передбачається, що заяви з проханням про перегляд справи, які подані відповідно до статті 626¹ et seq. Кримінально-процесуального

¹ Див.: Хаккар против Франции // Российская юстиция. – 2001. – №12. – С. 65–69.

кодексу і ґрунтуються на рішенні, винесеному Європейським судом з прав людини до опублікування цього закону в «Журналь офис'ель де ля Республік Франсез», можуть бути подані протягом року після опублікування. Для цілей вищезгаданих статей рішення, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи услід за рішенням Європейської комісії з прав людини відповідно до (колишньої) ст. 32 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод або ст. 5 (пункт 6) Протоколу № 11 до Конвенції, прирівнюються до рішень Європейського суду з прав людини.

Надійшла до редколегії 10.12.01

В. Зеленецький, член-кореспондент
АПрН України

Порушення кримінальної справи при повторності однорідних злочинів

Якщо в основі розробки поняття про тотожність злочинів лежить уявлення про тотожність, то при формуванні знань про повторність однорідних злочинів вихідним є смислове значення терміна «рід». Справді, якщо в слові «однорідний» основною частиною його структурно-сислової організації є корінь «рід», то без аналізу його кореневого змісту розкрити сутність однорідності, а разом з нею і поняття «повторність однорідних злочинів» неможливо.

У новому тлумачному словнику української мови слово «рід» інтерпретується як «вид, тип чого-небудь, категорія, гатунок» чи як «подібний до кого-, чого-небудь»¹. Якщо, наприклад, йдеться про крадіжку, то злочин, що за законом вважається повторно-однорідним вчиненому діянню, повинен мати відповідні ознаки, риси, властивості, притаманні всім злочинам такого роду. У нашому прикладі, виходячи з наведеного смислового значення розглядуваного явища, однорідним злочином логічно вважати повторно вчинену крадіжку. В кримінально-правовій науці цей випадок (варіант) повторності іменують по-

¹ Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Укладачі В. Яременко, О. Сліпущкб. — К., 1998. — Т. 3. — С. 916.